

KS. MAREK GUTOWSKI*

Katecheza w wybranych kontekstach społeczno-kulturowych wobec obrony integralności osoby ludzkiej

Współczesny Kościół stoi przed nagłą potrzebą przypominania treści dotyczących osoby ludzkiej stworzonej przez Boga. Niewątpliwie jedną z posług dysponowanych przez Kościół jest katecheza, będąca jedną z form głoszenia Ewangelii. Zajmuje ona uprzywilejowane miejsce w życiu Kościoła¹. Jej istotnym elementem jest nauczanie religii w szkole. W swojej posłudze katecheza skierowana jest do człowieka. Przekazuje mu treść słowa Bożego oraz podejmuje jego aktywną formację². Dlatego nie może być pozbawiona problematyki egzystencjonalnej.

Problemem badawczym niniejszego artykułu jest ukazanie człowieka w jego pełnym wymiarze człowieczeństwa oraz jego obrona względem wybranych zagrożeń społeczno-kulturowych. Problem ten zostanie rozważony pod kątem wyeksponowania treści fundamentalnych odnoszących się do pochodzenia człowieka, jego godności, wartości życia, zdolności do prawdziwej i głębokiej miłości. Powszechnym zjawiskiem jest fakt, że wartości te w różnych środowiskach są zniekształcane, podważane czy lekceważone. Niniejsze opracowanie ma na celu także ukazanie paradygmatów katechetycznych, które są nienaruszalne wobec zagrożeń płynących ze świata zmedializowanego.

Zamierzony cel, poprzez studium dokumentów i publikacji naukowych, zostanie zrealizowany w kilku paragrafach. Pierwsza część artykułu przedstawia człowieka jako najdoskonalsze stworzenie Boże, gdzie wybrzmi jego integralność, godność oraz zdolność do miłości. Druga część opierając się na założeniach katechezy interpretacyjnej, ukazuje konieczność odnoszenia się wiary do codziennego życia. Ostatnia część to próba przedstawienia treści kateche-

* ks. Marek Gutowski – Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6705-8464>; e-mail: marelk1@wp.pl

¹ Por. PDK, wstęp.

² Por. PDK, 1.

tycznych, które promują wartość życia oraz godność osoby. Podstawowe źródła do przedstawionych badań naukowych stanowią dokumenty Kościoła: Katechizm Kościoła Katolickiego i Dyrektorium o Katechizacji. Szerszy kontekst badawczy stanowi nauczanie papieży, Papieskiej Komisji Biblijnej, a także szeroko pojęte opracowania naukowe.

1. Integralna wizja człowieka

Katechizm Kościoła Katolickiego przytacza następujące słowa św. Leona Wielkiego: „Chrześcijaninie! Poznaj swoją godność. Stałeś się uczestnikiem Boskiej natury, porzuć więc niegodne obyczaje przeszłego życia i już do nich nie wracaj. Pomnij, do jakiej należysz Głowy i jakiego Ciała jesteś członkiem. Pamiętaj, że zostałeś wyrwany z mocy ciemności i przeniesiony do światła i królestwa Bożego”³. Na kanwie tych słów należy zakreślić panoramę, w świetle której rozważany jest temat integralnej wizji człowieka. Jak zauważa ks. M. Dziewiecki, aby proces wychowania był skuteczny, wychowawca musi poznać całościowo osobę. Formując nie może skupić się wyłącznie na jednej ze sfer człowieczeństwa, lekceważąc czy pomijając inne. Pełne rozumienie osoby i jej potrzeb nastąpi wtedy, gdy zostanie przedstawiona całościowo i realistycznie. Wśród wielu nowoczesnych ideologii człowiek przedstawiany jest jako Bóg. Ten, który jest nieomylny, stawiający własne subiektywne przekonania jako fundament życia i pochodzenia. Niestety prowadzi to do dominacji popędów oraz ciała. Konsekwencją takiego nowoczesnego wychowania jest zatracenie różnicy pomiędzy człowiekiem a zwierzęciem⁴. W odpowiedzi na konieczność, jaka zachodzi, by ukazywać młodzieży oraz osobom starszym pełnię człowieczeństwa, ukazany zostanie fundament osoby, czyli godność i wartość każdej istoty ludzkiej, a także powołanie z miłości oraz do miłości.

1.1. Człowiek jako najdoskonalsze stworzenie

Ukazując człowieka w sposób całościowy należy odnieść się do źródła prawdy, którym jest Pismo Święte: „Bóg ulepił człowieka z prochu ziemi i tchnął w jego nozdrza tchnienie życia, wskutek czego stał się człowiek istotą żywą”(Rdz 2, 7). Pierwsza kwestia, która wypływa z tego fragmentu Pisma Świętego, podkreśla różnice pomiędzy Bogiem a człowiekiem – stworzeniem. Istota ludzka jest dziełem samego Boga. Inne równie ważne odniesienie to szczególna troska Boga o człowieka oraz dary duchowe, które w sposób konkretny wyróżniają osobę⁵.

Istotne jest, aby treści katechezy ukazywały, że człowiek to jedność duszy i ciała. Nikt nie może określić człowieka jako tylko ciało, czy tylko dusza. Bóg

³ KKK, 1691.

⁴ Por. M. Dziewiecki, *Integralna wizja wychowania*, „Zeszyty formacji katechetów. Katecheza w szkole” 40(2010), nr 4, s. 67.

⁵ Por. Papieska Komisja Biblijna, *Czym jest człowiek? (Ps 8,5). Zarys antropologii biblijnej*, Lublin 2020, 45.

uczynił całego człowieka z miłości do niego (KKK, 362). Kierując swoją uwagę na fenomen osoby ludzkiej Jan Paweł II w adhortacji *Familiaris consortio* ukazuje człowieka posługując się określeniem „dusza ucieleśniona” lub „ciało uduchowione”⁶. Sposób w jaki papież określa człowieka zostaje jeszcze bardziej urzeczywistniony w akcie stwórczym. Odnosząc się do źródła, którym jest Pismo Święte użyte zostają dwa określenia: „kształtowanie” oraz „tchnienie”. Przytoczone sformułowania nadają głębszego wnikięcia w moment stworzenia istoty ludzkiej. Pierwsze, ujęte słowem kształtowanie, ukazuje dzieło Boga, który lepi człowieka z prochu ziemi. Interpretacja odnosi się do sfery fizycznej – cielesność, przemijalność. Natomiast drugie słowo określone jako tchnienie nadaje istocie ludzkiej życie, czyli duchową wartość osoby⁷.

Integralność człowieka należy poszerzyć poprzez refleksję nad jednością duszy i ciała. Musi tutaj wybrzmieć przede wszystkim wielka przepaść pomiędzy istotami zwierzęcymi a człowiekiem. Natura, która wyróżnia każdą osobę ludzką spośród całego stworzenia, urzeczywistnia fakt duszy nieśmiertelnej i ciała. Dlatego człowiek to nie tylko istota cielesna, ale i duchowa. Jeżeli człowiek został obdarzony wielką łaską i wyróżnieniem, jaką jest duchowość, to znaczy, że jest również zdolny do tego, by prowadzić życie wewnętrzne, a także rozpoznawać, co jest prawdą, dobrem, złem lub grzechem. Należy w tym momencie podkreślić rozumność oraz wolność, które wynikają z powyższych prawd w podejmowaniu wszelkich decyzji⁸. Katechizm Kościoła Katolickiego dopowiada, że pojęcie duszy w świetle Słowa Bożego jest przedstawiane jako życie bądź cały człowiek. Dopowiada, że w duszy nieśmiertelnej znajduje się to, co jest najcenniejsze oraz najgłębsze w osobie. Dzięki duszy człowiek jest obrazem stworzonym na wzór Boży⁹.

Drugim aspektem spojrzenia na osobę ludzką jest materia widzialna – cielesność. Człowiek podejmuje decyzje nie tylko dlatego, że jest istotą duchową, ale również poprzez swoją fizyczność. W takiej perspektywie człowiek jest zdolny do ofiarowania się np. na rzecz miłości oraz zdolności do daru z samego siebie, czyniąc to w sposób wolny. Jan Paweł II odnośnie ciała ludzkiego pisał, że jest to widzialny znak, który uczynił Bóg, aby osoba mogła wyrazić to, co ma wewnątrz siebie¹⁰. Podsumowując, ciało i dusza to jedność. Należy uznać, że dusza ożywia ciało, a ciało wyraża duszę¹¹. Nie można traktować ciała ani duszy w sposób autonomiczny, ale całościowy – to w ciele osoba przeżywa różne doświadczenia duchowe. Wyróżnia go to na tle innych istot żywych¹².

⁶ Por. FC, 11.

⁷ Por. Papieska Komisja Biblijna, dz. cyt., 15.

⁸ Por. A. Regulska, *Wartość czystości seksualnej*, Tychy 2007, s. 37.

⁹ Por. KKK, 363.

¹⁰ Por. J. Gocko, *Pornografia jako zagubienie sensu ludzkiej cielesności*, w: *Płciowość ludzka w kontekście miłości. Przesłanie moralne Kościoła*, red. J. Nagórny, M. Pokrywka, Lublin 2005, s. 225-226.

¹¹ Por. KKK, 365.

¹² Por. Papieska Komisja Biblijna, dz. cyt., 19.

Bóg uczynił człowieka stwarzając go jako „mężczyznę i niewiastę” (Rdz 1, 27). Wybrzmiewa kolejna prawda o cielesności człowieka. Człowiek został ukazany jako mężczyzna bądź kobieta. Należy podkreślić, że kolejnym wymiarem integralności człowieka jest jego ciało. Osoba wyraża się poprzez nadaną przez Boga płciowość. Dokumenty Kościoła nie tylko podkreślają ową prawdę, ale również ukazują jej istotną wartość oraz zadanie. Człowiek przez to kim jest wyraża się w świecie¹³. Mówiąc o płciowości człowieka, warto jest ukazać seksualność, czyli kolejny element jego integralności. Niestety często jest to temat, który przysparza wiele problemów. Jedynie człowiek odnoszący się do fundamentu swojego pochodzenia, jest w stanie zrozumieć wielkość otrzymanego daru. Płciowość nabiera większego znaczenia, gdy postrzega się ją w perspektywie miłości oraz odpowiedzialności¹⁴. Idąc dalej tokiem przytoczonych słów, należy poszerzyć je słowami: „nie jest dobrze, aby człowiek był sam”(Rdz 2, 18). Analiza prowadzi do stwierdzenia, że Bóg chciał, aby to kobieta i mężczyzna byli twórcami nowego życia, uczestnicząc w planie samego Stwórcy¹⁵.

1.2. Godność człowieka

„A wreszcie rzekł Bóg: Uczynimy człowieka na nasz obraz podobnego Nam (...) stworzył więc Bóg człowieka na swój obraz, na obraz Boży go stworzył” (Rdz 1, 26n). Człowiek jawi się jako ostatni etap stwórczy Boga, stając się ukoronowaniem, zwieńczeniem świata widzialnego. Oznacza to, iż całe inne stworzenie jest „mniejsze” od osoby ludzkiej. Wszystko co zostało przed nim stworzone jest ze względu na niego. Człowiek jest w oczach Bożych najcenniejszą istotą żyjącą. Został stworzony do panowania nad wszelkimi innymi istotami¹⁶. Adam jest określony, jako władca, figura Boga, gdyż został postawiony w centrum słowami: „Niech panuje nad rybami morskimi, nad ptactwem powietrznym i nad wszystkimi zwierzętami pełzającymi po ziemi”. Osoba ludzka otrzymuje w planie Bożym szczególne miejsce. Bóg, który stwarza powołuje do życia, obdarza płodnością, chroni życie, wywyższa człowieka. Stwórca obdarza swoje stworzenie zadaniem mającym na celu kontynuowanie boskiego dzieła¹⁷.

Punktem zwrotnym w takiej tezie może być dzisiaj ewolucjonizm. Jan Paweł II w bogatej gamie treści katechez wyjaśnia, że nawet jeżeli powszechnie uznano by pochodzenie ciała człowieka od jakiegokolwiek innej istoty żyjącej to i tak dusza nieśmiertelna jest tylko i wyłącznie dziełem samego Boga. Dlatego istota ludzka obdarzona nią staje się w pełni człowiekiem, wyróżnio-

¹³ Por. FC, 32.

¹⁴ Por. P. Goliszek, *Godność ludzkiego ciała*, w: *Kobieta i mężczyzna stworzył ich. Edukacja seksualna w szkole*, red. P. Mąkosa, Lublin 2014, s. 32-33.

¹⁵ Por. Papieska Komisja Biblijna, dz. cyt., 150.

¹⁶ Por. M. Klepacka, *Wizja stworzenia świata i człowieka w katechetycznym przepowiadaniu Jana Pawła II – ujęcie biblijne i patrystyczne*, „Studia Elbląskie” 28(2017), s. 364.

¹⁷ Por. Papieska Komisja Biblijna, dz. cyt., 47.

nym spośród innych dzieł (Jan Paweł II, Katecheza z 16 kwietnia 1986 r.). Kwestię obdarowania człowieka przez Boga płciowością, a więc seksualnością, podejmuje Papieska Komisja Biblijna. Podkreślony został fenomen „wielkości” człowieka, który został stworzony jako mężczyzna bądź kobieta. Patrząc z perspektywy podobieństwa do zwierząt, samiec i samica. Nie może jednak zostać ograniczony tylko do ciała. Istnieje szczególna potrzeba odniesienia się do Boga. Kontekst Boży prowadzi do tego, że tylko człowiek w swojej seksualności jest w stanie w miłości i dla miłości dać życie drugiej osobie. Akt poczęcia czy zrodzenia potomstwa nie jest tylko czysto cielesny, ale jest wyrażeniem bezinteresownej miłości Boga. Człowiek bierze udział w planie stworczym samego Boga¹⁸.

Potwierdzenie wyższości oraz godności człowieka nad innymi istotami stworzonymi, następuje w momencie wcielenia Syna Bożego. W Jezusie Chrystusie zraniona przez grzech godność zostaje uzdrowiona. Sam Bóg nie odrzuca ludzkiej natury, ale przyjmuje ludzkie ciało i jednoczy się z każdym człowiekiem. W tym świetle godność człowieka nabiera jeszcze głębszego znaczenia. Ciało staje się świątynią Ducha Świętego. Dokonało się wywyższenie ludzkiej godności¹⁹. Nie da się pominąć faktu, który dokonał się za sprawą Jezusa Chrystusa w dziele odkupienia. Odtąd każdy człowiek na ziemi może nazywać siebie dzieckiem Bożym. Jest to również pogłębienie świadomości jak wielką wartość oraz godność posiada każde życie ludzkie²⁰. Godność dziecka Bożego nabiera szczególnej wartości w momencie ukazania słów: „gdy Bóg stworzył człowieka, na podobieństwo Boga stworzył go” (Rdz 5, 1). Wyszczególniony zostaje akt stworzenia i rodzenia istoty ludzkiej, który jest przypisany tylko i wyłącznie do niej samej. W każdym zrodzonym człowieku jest podobieństwo do swoich rodziców, otrzymuje on szczególną ich cechę. Potwierdzeniem jest ojcostwo Adama: urodził się syn Set, podobny do niego jak obraz. Dlatego jeżeli Bóg określony jest jako Ojciec i Stworzyciel wszystkich ludzi na ziemi, to w tym znaczeniu ujawnia się fakt syna Bożego, gdyż istnieje w człowieku obraz-podobieństwo do Stwórcy²¹. W osobie Jezusa, w zachodzącym podobieństwie, doszukiwać się należy jeszcze jednego odniesienia człowieka do Boga. Nauczanie Jezusa wzywa do tego, aby swoimi czynami upodabniać się do Ojca w doskonałości oraz miłosierdziu. Jezus zaprasza do tego, by naśladować Jego samego poprzez miłość i pokorę serca. Świadectwem jest przyjęcie przez Syna Bożego ludzkiego ciała, ukazując możliwość życia miłością wpisaną w serce człowieka przez Boga. Podobieństwo można odnosić nie tylko do samego momentu stwarzania, chociaż jest to fundament, ale również do obowiązku. Stwórca będąc wzorem miłości, pragnie by człowiek upodabniał

¹⁸ Por. tamże, 48.

¹⁹ Por. KDK, 22.

²⁰ Por. DP, 7.

²¹ Por. Papieska Komisja Biblijna, dz. cyt., 49.

się do Niego. Potwierdza się tutaj, że człowiek jest zdolny w swojej wolności, dążyć do miłości. Jest to wielkie wyróżnienie²².

W ukazanej integralnej wizji człowieka podkreślona jest również prawda o stworzeniu człowieka przez Boga jako kobiety i mężczyzny. Treść Katechizmu Kościoła Katolickiego również nie jest obojętna wobec tej prawdy. Fakt stworzenia człowieka na obraz Boży uwidacznia, że mężczyzna jak i kobieta mają taką samą godność i wartość. Nie są to cnoty, które można utracić²³. Godność człowieka nie powinna być szanowana tylko na płaszczyźnie mężczyzna-kobieta. Powszechność godności osoby ludzkiej powinna być uznana i szanowana w każdym aspekcie życia czy sytuacji, w której dana osoba aktualnie się znajduje. Powyższa teza zostaje zawarta w nowym Dyrektorium o Katechizacji. Człowiek został stworzony na podobieństwo i obraz Boży. Jest to fundament do tego by zaznaczyć godność każdego człowieka. W naturę ludzką od wieków został wpisany pierwiastek Boży. Bóg w Swoim słowie, skierowanym do każdego człowieka, zaświadcza o równości wszystkich przed Nim, a także, że tylko i wyłącznie On jest Panem życia i śmierci²⁴.

Jan Paweł II w wielu swoich przemowach, katechezach podkreślał jak bardzo ważne jest życie każdego człowieka. Każdy otrzymał od Boga ten wielki dar, ale razem z nim otrzymał godność i wartość. Podkreślał, że miłość Boża do każdego człowieka jest fundamentalna w kwestii godności. Miłość Boża jest niezmienna i stała bez wpływu na to, jaka jest aktualna sytuacja człowieka²⁵.

1.3. Powołanie do miłości

Wielkość człowieka nie wynika tylko z bycia istotą cielesno-duchową czy posiadania godności, ale również ze zdolności miłowania. Każdy człowiek potrzebuje miłości. Bez niej trudno jest żyć. Pozostaje dla siebie istotą niezrozumiałą, jego życie jest pozbawione sensu, jeśli nie objawi mu się Miłość. Bóg stwarzając człowieka, wpisał w jego wnętrze nienaruszalną wartość. Prawda ta jest oparta na fundamencie uczynienia istoty ludzkiej na obraz i podobieństwo Boże. To oznacza, że każdy człowiek został przez Niego powołany do miłości, a takie ujęcie kieruje do dalszych wniosków. Wszyscy zasługują na taki sam szacunek, bez względu na zajmowaną pozycję, stan rozwoju czy zdrowia²⁶.

Godność oraz wartość człowieka nabiera szczególnego znaczenia, głębszego rozumienia oraz poszanowania, gdy osoba odkrywa w sobie powołanie do miłości. Istotą człowieczeństwa, jest uczynienie z siebie daru. Oznacza to, że istnieje możliwość oddania siebie w całości z miłości. Skoro miłość to „by-

²² Por. tamże, 67.

²³ Por. KKK, 369.

²⁴ Por. DOK, 379.

²⁵ Por. RH, 11.

²⁶ Por. DP, 7; M. Dziewiecki, *Tylko miłość chroni życie*, „Zeszyty formacji katechetów. Katecheza w służbie Ewangelii” 34(2009), nr 2, s. 9; D. C. Canceran, *Who is God? Pope Benedict meets Pope Francis*, „Studia Elckie” 19(2017), nr 3, s. 253-266.

cie dla” to jest to zdolność do dania siebie darmo, ale również przyjęcie tego daru od drugiej osoby²⁷. Odzwierciedleniem takiej miłości jest miłość obłubieńcza, której człowiek uczy się od Syna Bożego, który ofiarował się Bogu Ojcu, ale i każdemu człowiekowi. Jeżeli osoba będzie pogłębiała w sobie miłość, do której jest powołana, wykształci w sobie zdolność do wielu poświęceń. Cnota miłości otwiera serce człowieka na odpowiedzialność oraz troskę względem innych osób²⁸. Taki sposób patrzenia na miłość okazaną człowiekowi przez Boga podkreśla, że skoro Chrystus stał się człowiekiem, to w osobie istnieje Jego odbicie. Stwórca kocha człowieka tak samo, bezgranicznie. Natomiast życie ludzkie jest zawsze obdarzone wielką wartością oraz dobrem²⁹.

Mówiąc o miłości, nie można jej sprowadzać tylko do poziomu zmysłów czy uczuć, ponieważ wtedy charakteryzować się będzie niedojrzałością a nawet zafałszowaniem. Miłość musi przyjąć prawdę, że człowiek nie jest tylko ciałem, ale jest całym bytem złożonym. Nie ma mowy o miłości, gdy osoba zostanie sprowadzona do uprzedmiotowienia, gdzie liczyć się będzie tylko jej ciało, służące do zaspokojenia swoich potrzeb, niedojrzałości czy wygody³⁰.

2. Katecheza jako element formacji ludzkiej

Akceptacja powyżej przedstawionych treści, związanych z integralnością osoby, będzie w sposób szczególnie zależała od możliwości percepcyjnych słuchaczy. Jak podkreśla Dyrektorium Katechetyczne, katecheza nie może pomijać ludzkich doświadczeń. Musi się ona do nich odwoływać, przedstawiając je w świetle treści Objawionych. Inaczej pojawi się dysonans pomiędzy treścią Ewangelii a codziennym życiem człowieka. Katecheza jest jedną z form posługi słowa, która przedstawia orędzie zbawienia odwołując się do realiów osoby³¹. Pomocą w doborze treści jest zastosowanie się do zasady promującej wierność Bogu i człowiekowi w katechezie. Należy zaznaczyć, że istnieje wielkie spektrum możliwości spotkania się z osobą: parafia³², jako źródło inspiracji, następnie rodzina³³, a także szkoła³⁴, czyli nauczanie religii zawierające elementy katechezy.

2.1. Koncepcja katechezy interpretacyjnej

Katecheza nie może być pozbawiona elementów, które wpływają na skuteczność głoszonego słowa. Przepowiadanie słowa w nauczaniu, musi iść w kie-

²⁷ Por. K. Skoczylas, *Wartości przekazywane na katechezie kształtujące społeczne zachowania*, „Teologia i człowiek” 22(2013), nr 2, s. 142; D. Kurzydło, *Zaproszenie do uczestnictwa. Treści społeczno-kulturowe w katechezie dorosłych*, „Studia Katechetyczne” 15(2019), s. 97.

²⁸ Por. DCE, 6.

²⁹ Por. DP, 7.

³⁰ Por. K. Wojtyła, *Miłość i odpowiedzialność*, Lublin 1986, s. 100.

³¹ Por. DOK, 199, 200.

³² Por. CT, 67.

³³ Por. CT, 68.

³⁴ Por. CT, 69.

runku zasady wierności Bogu oraz człowiekowi. Katecheza powinna określać sens teologiczny i antropologiczny w życiu wiarą. Należy zaznaczyć, że towarzyszenie człowiekowi jest procesem, prowadzącym do odkrywania Boga³⁵. Zapomnienie w katechezie, o tak ważnej sprawie w konsekwencji może doprowadzić do zeświecczenia przekazu. Zapobiegając takiej sytuacji, potrzeba spojrzenia na dany problem w świetle Słowa Objawionego. Jakie wymagania, względem osoby, stawia treść Ewangelii. Natomiast względem katechizowanego, zachodzi potrzeba interpretacji sytuacji życiowej, w której aktualnie się znajduje³⁶. Zawsze w centrum katechezy jest stawiany Chrystus – Syn. Wobec tego celem będzie odkrywanie historii zbawienia, treści Objawionych ich znaczenia w Osobie Chrystusa³⁷. Jednym z zadań katechezy jest to, aby formowała człowieka do życia w Chrystusie. Ukazuje, że osoba jest wezwana do odnowy własnego życia, czyli powrotu do życia odzwierciedlającego godność dziecięctwa Bożego. Inaczej mówiąc: człowiek jest powołany do świętości³⁸.

W świetle treści, przedstawionych w pierwszej części artykułu, można powiedzieć, że skuteczność będzie tylko wtedy, gdy będą rozpoznane powstające problemy oraz doświadczenia w życiu osoby katechizowanej, a później spojrzenie w świetle Ewangelii³⁹. To, co dany człowiek przeżywa w swoim życiu, pewne dramaty, trudności, radości, wątpliwości, ogólnie ujmując, jakie ma doświadczenia nie może być obojętne w katechezie. Jest to element kluczowy w doborze treści, metod czy całościowego procesu. Katecheza jest nie tylko przekazem Słowa Bożego, ale miejscem gdzie Bóg przemawia⁴⁰. Świadkiem takiej katechezy jest Jezus Chrystus. Wędrując, spotykając konkretne osoby wchodzi w ich sytuację życia. Jest obserwatorem poszczególnych zdarzeń, a następnie interpretatorem. Słowa Jezusa są skuteczne, bo odpowiadają na potrzebę konkretnych osób. Odnosząc się do współczesnych realiów człowieka, niestety posiada on częściowe spojrzenie na daną sytuację, dlatego zachodzi potrzeba przedstawienia doświadczeń życiowych w świetle Ewangelii. Pomóc osobie na nowo odnaleźć sens wiary i życia⁴¹.

2.2. Katecheza interpretacyjna w podstawie programowej nauczania religii

Podstawa programowa katechezy z 2018 roku⁴², zaznacza bardzo wyraźnie potrzebę interpretacji doświadczeń przeżywanych przez człowieka w zależno-

³⁵ Por. DOK, 179.

³⁶ Por. J. Bagrowicz, *Edukacja religijna współczesnej młodzieży*, Toruń 2000, s. 275.

³⁷ Por. CT, 5; DOK, 224; T. Kopiczko, *Zasada wierności Bogu i człowiekowi w organizacji Światowych Dni Młodzieży – zarys problematyki*, „Studia Katechetyczne” 11(2015), s. 70.

³⁸ Por. DOK, 83, 85.

³⁹ Por. M. Majewski, *Aktualne wyzwania katechetyczne*, Kraków 1997, s. 76.

⁴⁰ Por. DOK, 197.

⁴¹ Por. DOK, 198-199.

⁴² Dyrektorium o katechizacji z 2020 roku w punkcie 225, również zauważa, że istotną rolą w katechizacji jest zwrócenie uwagi na to, by poszczególne ścieżki katechizacji odpowiadały: wiekowi, danej sytuacji życiowej, potrzeb odbiorców katechezy.

ści od wieku czy poziomu wykształcenia. Biorąc pod uwagę poszczególne poziomy rozwoju katechizowanych zostają wyróżnione etapy oraz na co należy zwrócić szczególną uwagę.

W wieku przedszkolnym dziecka, istotną rolę odgrywa naśladowanie oraz identyfikacja z rodzicami, członkami rodziny, wychowawcami oraz katechetami. We wczesnej fazie rozwoju, dziecko w sposób bezkrytyczny, akceptuje i uczestniczy w życiu religijnym dorosłych. Działania na rzecz wychowania w wierze, muszą być podejmowane w oparciu o doświadczenia wychowanka. Związane jest to z codziennymi pytaniami o otaczający go świat. Wymaga się, aby były one poprawnie zinterpretowane. Powinny być skierowane na pozytywne doświadczenia i relacje z ludźmi. Fundament stanowi miłość ukazana przez osoby najbliższe dziecku. Zwraca się przede wszystkim uwagę na poznawanie Boga w otaczającym go świecie. Należy ukazywać jak piękny jest stworzony świat, Boga jako kochającego Ojca, troszczącego się o każdego. Celem takiego przekazu jest ugruntowanie w dziecku, że Bóg jest dawcą życia, Stwórcą świata. Konsekwencją ukazywania tych treści będzie wpływ na późniejsze etapy rozwoju dziecka, w którym wykształci ono w sobie zdolność do dzielenia się miłością z osobami w swoim otoczeniu. Odkrywając, kim jest Bóg i jak działa w życiu, będzie formowany prawidłowy obraz Boga.

W etapach szkolnych, klas I-IV, nadal zwraca się szczególną uwagę na zależność przeżyć religijnych od świadectwa wiary wychowawców. Cechy osób dorosłych utożsamiane są z Bogiem. Na płaszczyźnie moralnej wybory i decyzje podejmowane są według zasady „oko za oko, ząb za ząb”. Osoba Boga w zależności od sytuacji, postrzegana jest w sposób zróżnicowany. Może być to obraz dobrego Ojca, innym razem surowego. Pojawiają się pierwsze wątpliwości oraz sytuacje niezrozumiałe w wierze. Wymaga się tutaj, by szukać odpowiedzi na różne doświadczenia życiowe w świetle wiary. Nie może zabraknąć treści o stworzeniu człowieka oraz odkupieniu przez Syna Bożego. Pogłębiona zostanie świadomość o wielkiej godności osoby. Dodatkowo w świetle Bożych przykazań, dziecko będzie miało większą świadomość szacunku i miłości względem wzajemnych relacji. W formacji ku wychowaniu sakramentalnemu, zostaje pogłębiona świadomość, potrzeba życia eucharystycznego oraz korzystania z sakramentu pokuty i pojednania. Pogłębia się nauka prawdziwej miłości i miłosierdzia, a zarazem kształtowane jest sumienie. Podjęta zostaje próba interpretacji swoich codziennych doświadczeń w świetle Bożej miłości i przykazań. Właściwą postawą będzie budowanie w dziecku postawy bezpieczeństwa oraz zaufania, a także pomoc w odnalezieniu Boga dającego schronienie, radość, pokój.

Uczniowie klas V-VIII stawiają więcej pytań: Po co? Dlaczego? Związane są z refleksją nad sensem życia. W życiu młodzieży dorastającej pojawia się okres buntu. Zostają zanegowane dotychczasowe autorytety wiary. Należy zauważyć, że nie jest to tylko czas przeżywanych trudności. Pozytywnym aspektem jest entuzjazm, radość oraz zaangażowanie na rzecz wiary. Przeszko-

dą może być rozchwianie emocjonalne. Przejście od zafascynowania do obojętności w relacji z Bogiem. Treści podejmowane podczas lekcji religii oraz katechezy parafialnej powinny być zestawiane z przeżywanymi problemami egzystencjonalnymi. Umiejętność odnoszenia się w świetle słowa Bożego w różnych doświadczeniach pozwoli na wykształcenie w dziecku świadomości, jak wielką posiada wartość, a także tożsamość dziecka Bożego. Osoba wchodzi w głębsze przeżywanie treści Objawionych, bardziej rozumie potrzebę życia słowem Bożym, sakramentami. Na nowo odkryje swoje miejsce w życiu Kościoła. Wychowanie i przekazywanie poszczególnych treści w świetle doświadczeń życiowych prowadzi do tego, że osoba potrafi sama dokonać interpretacji własnej egzystencjalności w świetle Objawienia Bożego. Na kartach Pisma Świętego bardzo wyraźne jest określenie Boga jako kochającego i miłosiernego Ojca, który wchodzi w konkretną sytuację życia człowieka. Wychodzącego, by oderwać osobę od zła i grzechu, a czyni to potęgą miłości. Jest to czas, w którym powinno być nadal formowane sumienie oraz normy moralne.

Etap szkoły ponadpodstawowej wyszczególnia moment kształtowania własnej tożsamości oraz usamodzielnienie. Młodzież w tym czasie przeżywa różne dylematy związane z miłością, kłopotami osobistymi, problemami. Wkraczając w dorosłość chcą być niezależni od dorosłych, z drugiej strony nie potrafią poradzić sobie bez ich pomocy. Pojawia się brak akceptacji własnej osoby. Światopogląd kształtowany jest przez grupę rówieśników oraz media. Niestety pojawia się odrzucenie instytucji Kościoła. Nie są zainteresowani sprawami wiary. Ulegają zaprzeczeniu poznane dogmaty wiary, zasady etyki i moralności. Pojawia się zagrożenie przejścia z osoby wcześniej wierzącej na ateistę. Wśród tych zagrożeń pojawiają się również blaski. Jest to czas wielu powrotów do wiary, Kościoła, Boga. Wiele osób odznacza się wielkim zaangażowaniem w sprawy religii. Katecheza w swoich treściach powinna dawać pomoc w odnalezieniu prawidłowej hierarchii wartości w świetle Słowa Bożego. Ukierunkowywać na prawdę i wolność objawioną w Ewangelii, pomagać w odkrywaniu powołania do dojrzałego życia chrześcijańskiego. Czas szkoły ponadpodstawowej powinien być pogłębianiem wiedzy religijnej zaczerpniętej z Biblii, Katechizmu Kościoła Katolickiego, dokumentów Kościoła czy szeroko pojętej literatury. Znajomość ta ma nie tylko być wiedzą czysto teoretyczną, ale musi prowadzić do umiejętności odnajdywania w nich odpowiedzi na nurtujące pytania i doświadczenia.

3. Propozycja treści katechetycznych w obliczu wybranych wyzwań

Potrzebą dzisiejszej katechezy, jest obrona integralności życia ludzkiego, zagrożonego poprzez wyzysk, pieniądz, wykluczenie. Musi ona stać się znakiem wartości i pełni życia. Ukazywać człowieka w świetle Bożego prawa, przykazań, a nawet prezentować „zwykłego” człowieczeństwa. Współcześnie jest wiele przeciwstawnych ideologii, ruchów, pojęć czy działań na rzecz zdegradowania człowieka. W ramach przedstawionych treści programowych kate-

chezy, należy zastanowić się nad tym, jak skutecznie im przeciwdziałać. Podając analizie poszczególne etapy życia, trzeba nieustannie podkreślać miłość Boga do człowieka, sumienie oraz prawo Boże. Dramat osoby dokonuje się wówczas, gdy zatraci ona poczucie wrażliwości na Boga. Niesie to za sobą konsekwencje w postaci braku wrażliwości na innego człowieka. Podeptana będzie jego godność i życie. Jest to po prostu utrata świadomości wielkości człowieka⁴³. Inaczej ujmując powyższą myśl, treści Objawione trzeba przedstawiać w taki sposób, aby były dostosowane do mentalności oraz możliwości percepcyjnych odbiorców. Cenną uwagą w skuteczności katechizowania jest również świadomość, że kolejność zagadnień nie jest dogmatem, ale powinna odpowiadać aktualnym potrzebom człowieka⁴⁴.

Jan Paweł II często w swoich katechezach kierowanych do różnych osób podkreślał jak mocno dzisiaj godność ludzka jest deptana, poniżana i nierepektowana. Człowiek jest traktowany jak przedmiot, poniżany, znieważany. Wiele państw wprowadza prawa sprzeczne z wartościami, które mocno uderzają w godność: prawo do życia, sumienia, wolności, wiary. Zachodzi potrzeba zaznaczenia tzw. kultury śmierci. Jan Paweł II zauważa, że jest to czas, w którym pod pretekstem legalności, wolności, zabijane są niewinne istoty Boże: przed narodzinami czy przed naturalną śmiercią. Kultura śmierci nie jest tylko i wyłącznie promowana przez jednostkę, ale przez instytucje czy państwa. Człowiek w takim wymiarze stara się szukać dla siebie usprawiedliwienia, gdzie jest w stanie wytłumaczyć sobie słuszość nawet najgorszej zbrodni, jaką jest przerwanie życia⁴⁵. Dlatego w katechezie ważna jest inkulturacja wiary. Wartości chrześcijańskie zajmą fundamentalne miejsce w życiu osoby. Kultura ukazuje, że człowiek posiada niezbywalną i wielką godność, a wiara jeszcze dogłębniej podkreśla poprzez akt stworzenia na obraz Boży⁴⁶.

Zjawiskiem, które jest dziś dość powszechne to deklarowanie się jako osoba niewierząca, a więc pojęcie ateizmu. Taki stan określany jest jako negacja istnienia Boga. Co to oznacza w kontekście osoby? Istnieje zagrożenie, które zepchnie człowieka na margines. Tam gdzie brakuje odniesienia się do Pana Boga pojawia się pustka, wobec tego pojawi się grzech, wynaturzenie, egoizm, chęć posiadania czy niezrozumienie. Katecheza musi więc budować w człowieku fundament, który będzie oparty na Bogu. Bez spojrzenia na rzeczywistość duchową dojdzie do pogardzenia godnością człowieka a także jego wolnością⁴⁷. Dlatego istotna w tym kontekście będzie katecheza o stworzeniu, która staje się pewnego rodzaju fundamentem. Podejmowana treść będzie odpowiadała na pytania zadawane przez człowieka: o sens istnienia, pochodzenie

⁴³ Por. EV, 21.

⁴⁴ Por. P. Tomasik, *Nowe wyzwania dla katechezy i kształcenia religijnego w szkole*, „Warszawskie Studia Teologiczne” 12(1999), s. 245.

⁴⁵ Por. EV, 57.

⁴⁶ Por. P. Tomasik, *Nowe wyzwania dla katechezy...*, art. cyt., s. 245.

⁴⁷ Por. PDK, 63.

czy dążenie⁴⁸. Człowiek został obdarzony rozumem, który jest w stanie wyjaśnić pewne okoliczności, odpowiedzieć na wiele stawianych pytań nawet o początek. Jednak jest ograniczony i nie może w pełni wszystkiego wytłumaczyć. Ważne jest tutaj odnośnienie się do wiary, która jest światłem prawdy ukierunkowującym na właściwe tory⁴⁹.

Aby człowiek pojmował w pełni, co jest dobre a co złe, a także umiał je rozróżniać od siebie, musi przejść formację moralną. Zadaniem katechezy, będzie formowanie sumienia w świetle Bożej prawdy, według nauczania Jezusa Chrystusa. Pomoże to pozostać nie tylko na płaszczyźnie wiedzy, że istnieje dobro oraz zło, ale jeżeli sumienie będzie dobrze uformowane, ułatwi to katechizowanemu podjąć decyzję wolną i odpowiedzialną oraz zgodną z Bożymi przykazaniami. Szczególnie dzisiaj tworząca się „nowa kultura”, wymaga od wierzącego szczególnej łaski Bożej⁵⁰. Dlatego katecheza ma poprzez swoje treści ułatwić formowanie sumienia, prowadzić ku sakramentom – szczególnie pokuty i pojednania, oraz wychować do odpowiedzialnej wolności⁵¹. Należy tu podkreślać ważną rolę kultury w życiu każdego człowieka. Z jednej strony ma ona ukazywać godność człowieka, a z drugiej strony wsparta życiem wiarą, odślaniać jeszcze większe znaczenie ludzkiej egzystencji. Wiara uczy, że człowiek to stworzenie Boże uczynione na Jego obraz⁵². Osoba uformowana, bądź będąca w procesie formacji własnego sumienia czy moralności, potrafi dostrzec w sobie potrzebę wyzbywania się tego, co nie prowadzi do własnej wolności, ale również zauważy własne działania, które ograniczają wolność drugiej osoby. Świadomość własnej godności ma doprowadzić człowieka do momentu, w którym będzie potrafił samodzielnie, odpowiedzialnie a co za tym idzie w sposób wolny podejmować decyzje nie godzące własnej godności i innych⁵³.

Potrzeba katechizacji, jako proces formowania osoby, nie może być ograniczona tylko do zaistniałej sytuacji problemowej. Powinna kształtować postawę osoby w świetle Objawienia. Musi skutecznie przeciwdziałać atakom ze strony tych, którzy chcą zmanipulować osobę. Dyrektorium katechetyczne zauważa potrzebę katechizacji ze względu na nurty napływające z różnych stron, a w związku z nimi przemiany zachodzące w państwie. Dokument stawia konkretne problemy, z jakimi trzeba się dzisiaj zmierzyć: ustanawianie praw godzących w życie człowieka, a więc aborcja, eutanazja⁵⁴. Zachodzi konieczność ze strony katechezy, aby była ona środkiem do tego, by budować nową cywilizację miłości. Nie można pomijać w niej, naglącej potrzeby obrony każ-

⁴⁸ Por. KKK, 282.

⁴⁹ Por. KKK, 286.

⁵⁰ Por. A. Rayzacher-Majewska, *Dyrektorium Katechetyczne Kościoła Katolickiego w Polsce z roku 2001*, „Studia Katechetyczne” 13(2017), s. 57.

⁵¹ Por. PDK, 26; DOK, 84; Z. Marek, *Katecheta we współczesnej szkole*, „Studia Katechetyczne” 14(2018), s. 153-154.

⁵² Por. PDK, 69.

⁵³ Por. KKK, 2339.

⁵⁴ Por. PDK, 6.

dego ludzkiego życia, tam gdzie istnieje zagrożenie. Nie powinna ograniczyć się tylko do tego by działać w momencie pojawiającego się ataku na życie. Należy od samego początku kształtować w katechizowanych potrzebę troski o drugiego człowieka. Życie ludzkie jest wielkim darem danym przez Stwórcę i tylko On zna czas i godzinę. Trzeba iść za nauczaniem Kościoła, które mówi, że życie ludzkie jako święte i nikt nie ma prawa w imię postępu, kultury czy wygody przerywać życia. Nauczanie Kościoła zawsze było, jest i będzie po stronie życia oraz jego godności⁵⁵. Przykładem może być kara śmierci, która według wielu osób powinna mieć miejsce i nie powinna być odrzucana jako zadośćuczynienie za jakąś np. zbrodnię. Osoba wierząca dostrzega, że niezależnie, w jaki sposób wykonana byłaby „kara” zawsze jest godząca w świętość i godność ludzkiego życia⁵⁶. Dlatego w pierwszym rozdziale artykułu nie mogło zabraknąć odniesienia się do miłości, która otwiera na przebaczenie, a przede wszystkim miłosierdzie.

Biorąc pod uwagę powszechność powołania człowieka do miłości, katecheza w swoim przekazie powinna wychowywać do budowania mocnych więzi rodzinnych. Oznacza to, że osoba będzie zdolna do wielu wyrzeczeń, ale również wyzbędzie się wszelkich przejawów egoistycznych, które sprowadzają drugą osobę do roli przedmiotu. Dlatego ważna jest troska, by każdy członek rodziny zasługiwał na taki sam szacunek, chociażby ze względu na poszanowanie jego godności⁵⁷. Do głównych tematów poruszanych na różnych forach można przedstawić aborcję oraz eutanazję. W obu przypadkach nie mówi się często w sposób konkretny tzn. posługując się takim określeniem jak: skrobanie, usunięcie, skrócenie cierpień itd. Pod płaszczykiem z pozorów dobrze wyglądających słów, kryje się zbrodnia i śmierć, zabójstwo. „Zanim ukształtowałem cię w łonie matki, znałem cię, nim przyszedłeś na świat poświęciłem cię” (Jr 1, 5). Zawsze w nauce Kościoła i w każdej katechezie musi konkretnie wybrzmieć, że ewangelia życia wymaga obecności w każdym miejscu, sytuacji, szczególnie gdzie istnieje mocne zagrożenie życia osób, które nie mogą się same obronić⁵⁸.

Katecheza musi podejmować trudne tematy związane z płciowością człowieka i odpowiadać na współcześnie pojawiające się trendy zmian. Nie bez przyczyny w rozważaniu nad integralną wizją człowieka została podkreślona prawda, że człowiek został stworzony jako mężczyzna i kobieta. Dzisiaj pojawia się zagrożenie ze strony negowania tego, co Bóg objawił. Występuje tu zjawisko *gender*, czyli płci kształtowanej przez nową kulturę. Nie jest to zgodne z naturą, planem Bożym oraz powołaniem osoby, gdy człowiek chce sam decydować o własnej płciowości, jakoby był zdolny do tego, by w pełni stworzyć swoją własną, nową wizję płci. Patrząc od strony katechezy, która czerpie

⁵⁵ Por. PDK, 379-380.

⁵⁶ Por. KKK, 2267.

⁵⁷ Por. PDK, 28.

⁵⁸ Por. EV, 127.

ze źródeł nauczania Kościoła, musi ona dążyć do uświadomienia, że Kościół jest świadomy problemów wewnętrznych takiej osoby, często trudnych do zrozumienia, ale ważne jest towarzyszenie i pomoc. Podkreślać należy, że człowiek to nie tylko fizyczność, ale całe wewnętrzne piękno, które musi być zgodne z planem Bożym⁵⁹.

Podsumowanie

Powyższa analiza katechezy w wybranych kontekstach społeczno-kulturowych wobec obrony integralności osoby ludzkiej prowadzi do następujących wniosków. Po pierwsze, aby pomóc osobie odnaleźć zagubioną godność oraz wartość należy spojrzeć na jego pełny wymiar człowieczeństwa w kontekście stworzenia na podobieństwo i obraz Boży. Pomoże na nowo odkryć fundamentalne prawdy o istnieniu człowieka. Po drugie, trzeba korzystać z dorobku Kościoła, jakim jest katecheza interpretacyjna, czyli kierowanie się zasadą wierności Bogu i człowiekowi. Katechizujący nie będzie głosił własnej nauki, ale Bożą mądrość ujętą w treściach Objawionych. Konsekwencją będzie pomoc zagubionemu człowiekowi we współczesnym świecie oraz ukazanie jego aktualnego problemu w świetle słowa Bożego. Zinterpretowane doświadczenie pomoże rozwiązać sytuację problematyczną. Osoba spotka się z Bożą Miłością a nie z pogardą, niezrozumieniem, odepchnięciem.

Należy podkreślić, że formacja ludzka to proces. Świat nieustannie stawia przed człowiekiem nowe wyzwania i problemy. Dlatego niniejszy artykuł może stanowić podstawę do dalszych badań naukowych.

* * *

Catechesis in Selected Socio-Cultural Contexts in the Defense of the Integrity of the Human Person

Summary

The author presents an integral vision of a human being as the foundation for understanding vocation and respect for life. It emphasizes the truths: man as a body and spirit being; the dignity and worth of every person created in the image and likeness of God; the vocation to love, i.e. the ability to give oneself as a gift. As a source for reflection, it is the light of God's truth found in the Holy Scriptures and in the Catechism of the Catholic Church. The author shows the socio-cultural problems related to the lack of respect for human values that are taking place today. It presents the necessity of catechesis in social life, which is to respond with faith to human existence. It presents the problems

⁵⁹ Por. DOK, 377; S. Labendowicz, *Wychowanie w katechezie*, „Zeszyty formacji katechetów. Katecheza w służbie Ewangelii” 44(2011), nr 4, s. 58.

posed by the world and the response of catechetical content to particular threats.

Keyword: dignity, life, catechesis, integrity.

Bibliografia

- Bagrowicz J., *Edukacja religijna współczesnej młodzieży*, Toruń 2000.
- Benedykt XVI, Encyklika „*Deus caritas est*”, (25 grudnia 2005). (= DCE)
- Canceran D. C., *Who is God? Pope Benedict meets Pope Francis*, „*Studia Elckie*” 19(2017), nr 3, s. 253-266.
- Dziewiecki M., *Integralna wizja wychowanka*, „*Zeszyty formacji katechetów. Katecheza w szkole*” 40(2010), nr 4, s. 67-76.
- Dziewiecki M., *Tylko miłość chroni życie*, „*Zeszyty formacji katechetów. Katecheza w służbie Ewangelii*” 34(2009), nr 2, s. 9-10.
- Gocko J., *Pornografia jako zagubienie sensu ludzkiej cielesności*, w: *Plciowość ludzka w kontekście miłości. Przesłanie moralne Kościoła*, red. J. Nagórny, M. Pokrywka, Lublin 2005, s. 219-242.
- Goliszek P., *Godność ludzkiego ciała*, w: *Kobietą i mężczyzną stworzył ich. Edukacja seksualna w szkole*, red. P. Mąkosa, Lublin 2014, s. 25-38.
- Jan Paweł II, Adhortacja apostolska „*Catechesi tradendae*”, (16 października 1979). (= CT)
- Jan Paweł II, Adhortacja apostolska „*Familiaris consortio*”, (22 listopada 1981). (= FC)
- Jan Paweł II, Encyklika „*Evangelium Vitae*”, (25 marca 1995). (= EV)
- Jan Paweł II, Encyklika „*Redemptor Hominis*”, (4 marca 1979). (= RH)
- Klepcka M., *Wizja stworzenia świata i człowieka w katechetycznym przepowiadaniu Jana Pawła II – ujęcie biblijne i patrystyczne*, „*Studia Elbląskie*” 18(2017), s. 363-375.
- Konferencja Episkopatu Polski, *Dyrektorium Katechetyczne Kościoła Katolickiego w Polsce*, Warszawa 2001. (= PDK)
- Kongregacja Nauki Wiary, Instrukcja „*Dignitas personae*”, (8 września 2008). (= DP)
- Kopiczko T., *Zasada wierności Bogu i człowiekowi w organizacji Światowych Dni Młodzieży – zarys problematyki*, „*Studia Katechetyczne*” 11(2015), s. 67-79.
- Kurzydło D., *Zaproszenie do uczestnictwa. Treści społeczno-kulturowe w katechezie dorosłych*, „*Studia katechetyczne*” 15(2019), s. 95-127.
- Labendowicz S., *Wychowanie w katechezie*, „*Zeszyty formacji katechetów. Katecheza w służbie Ewangelii*” 44(2011), nr 4, s. 55-64.
- Majewski M., *Aktualne wyzwania katechetyczne*, Kraków 1997.
- Marek Z., *Katecheta we współczesnej szkole*, „*Studia Katechetyczne*” 14(2018), s. 149-164.
- Mąkosa P., *Zarys katechezy o sakramentach świętych*, w: *Siedem sakramentów świętych w nauczaniu katechetycznym*, red. H. Słotwińska, Lublin, 2007, 27-41.
- Papieska Komisja Biblijna, *Czym jest człowiek? (Ps 8,5). Zarys antropologii biblijnej*, Lublin 2020.
- Papieska Rada ds. Krzewienia Nowej Ewangelizacji, *Dyrektorium o katechizacji*, 2020. (= DOK)
- Rayzahr-Majewska A., *Dyrektorium Katechetyczne Kościoła Katolickiego w Polsce z roku 2001*, „*Studia Katechetyczne*” 13(2017), s. 51-64.
- Regulska A., *Wartość czystości seksualnej*, Tychy 2007.
- Skoczylas K., *Wartości przekazywane na katechezie kształtujące społeczne zachowania*, „*Teologia i człowiek*” 22(2013), nr 2, s. 139-162.
- Sobór Watykański II, Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym „*Gaudium et spes*”, (7 grudnia 1965). (= KDK)
- Tomasik P., *Nowe wyzwania dla katechezy i kształcenia religijnego w szkole*, „*Warszawskie Studia Teologiczne*” 12(1999), s. 243-258.
- Wojtyła K., *Miłość i odpowiedzialność*, Lublin 1986.